

DINGPOLITIEK

WAT KUNST & DESIGN DOEN IN DEMOCRATIE

In 2005 vroegen Bruno Latour en Peter Weibel in het boek en de tentoonstelling *Making Things Public: Atmospheres of Democracy* zich af hoe een democratische politiek beter kan functioneren en wat de rol van dingen, objecten, *issues* en kunst, daarin is. *Open 24* onderzoekt wat momenteel de stand van zaken is in de theorie en praktijk van de 'dingpolitiek'. Wat doet een ding als kunst in democratie, hoe maakt kunst publiek, hoe interacteert een ding met andere dingen en mensen, en hoe beïnvloedt hij deze.

Jeroen Boomgaard laat zien hoe dingpolitiek handvaten biedt voor de praktijk terwijl Sher Doruff aanzet tot meer abstracte en filosofische bespiegelingen.

Peter-Paul Verbeek laat zien hoe kunst kan ingaan op de politieke rol der dingen.

Noortje Marres analyseert aan de hand van de theepot de politieke rol van technologie, dingen en *issues*.

Bernard Stiegler filosofeert over de technische conditie ten tijde van het hyperkapitalisme. Zijn essay wordt ingeleid door Pieter Lemmens.

Pascal Gielen oppert dat het 'kunstding' een democratische autonomie kan bevorderen.

Peter Peters en Ruth Benschop overdenken het publieke kunstwerk *Tilted Arc* van Richard Serra opnieuw.

Fiona Candlin onderzoekt de publieke betekenis van het Vintage Wireless Museum in Londen.

Mariska van den Berg gaat na hoe een nieuwe invulling kan worden gegeven aan de verhouding tussen burger en overheid.

Met een beeldbijdrage van Yvonne Dröge Wendel en haar Object Research Lab, voorzien van een dialoog van Sher Doruff en Maartje Hoogsteijns.

978-94-6208-029-4

9 789462 080294

open - 2012/Nr.24

Dingpolitiek

nai010 uitgevers / SKOR

Cahier over kunst en
het publieke domein

open

Ding- politiek

Wat kunst & design doen in democratie

Bijdragen van
Jeroen Boomgaard/
Sher Doruff
Peter Peters
Noortje Marres
Bernard Stiegler
Yvonne Dröge Wendel
Peter-Paul Verbeek

nai010
SKOR
2012/Nr. 24

open

4 Redactioneel

Jorinde Seijdel

6 Voorwoord

Jeroen Boomgaard en Peter Peters

8 De kunst van publieken: ruimte maken voor misverstand

Jeroen Boomgaard en Sher Doruff

18 Politiek in het geding *Over kunst en de democratisering van de dingen*

Peter-Paul Verbeek

30 De milieu- bewuste theepot en andere beladen huishoudelijke voorwerpen

*Verbindingen tussen
de politiek van
technologie, kwesties
en dingen*

Noortje Marres

50 De strijd om de geest in het huidige kapitalisme *Inleiding bij Bernard Stiegler*

Pieter Lemmens

open

52 Interobjectiviteit
en transindividuatie

Bernard Stiegler

64 Object
Research Lab
*Relational
Thingness*

Yvonne Dröge Wendel

80 Column
Kunst als minder-
heidsdemocratie

Pascal Gielen

82 Een nieuwe kijk
op *Tilted Arc*
*Hoe kunstwerken
hun publiek maken*

Peter Peters en Ruth Benschop

92 Open huis
in het Vintage
Wireless Museum
*Platform voor
uitwisseling*

Fiona Candlin

108 De stad
als podium

Mariska van den Berg

open

120 Boeken

120

Brian Massumi, *Semblance and
Event: Activist Philosophy and the
Occurrent Arts*

Eva Fotiadi

122

Christian van 't Hof, Floortje
Daemen en Rinie van Est, *Check in/
Check uit. De digitalisering van
de openbare ruimte*

Lonneke van der Velden

123

Peter-Paul Verbeek, *Moralizing
Technology: Understanding and
Designing the Morality of Things*

Ed van Hinte

124 Personalia

126 Colofon

redactioneel

JORINDE SEIJDEL

DINGPOLITIEK

WAT KUNST & DESIGN DOEN
IN DEMOCRATIE

Deze *Open* is in meerdere opzichten bijzonder: Als gevolg van de radicale overheidsbezuinigingen in Nederland op kunst en cultuur is het noodgedwongen het laatste nummer dat bij SKOR | Stichting Kunst en Openbare Ruimte en NAI Uitgevers verschijnt – SKOR houdt per 1 januari 2013 op te bestaan in haar huidige vorm.¹

Tegelijkertijd is *Open* 24 speciaal omdat het werd gemaakt met drie kunstlectoren: Kunst en Publieke Ruimte (Gerrit

Rietveld Academie, lector Jeroen Boomgaard), Kunst in de Samenleving (Fontys Hogeschool voor de Kunsten, lector Pascal Gielen) en Autonomie en Openbaarheid in de Kunsten (Zuyd Hogeschool, lector Peter Peters). Via het lectoraat Kunst en Publieke Ruimte en haar onderzoeksprogramma *Making Things Public* waren bij de totstandkoming van dit nummer bovendien betrokken Sher Doruff, onderzoekster op het gebied van experimentele methoden binnen de praktijk van artistic research, en beeldend kunstenaar Yvonne Dröge Wendel, die promotieonderzoek doet naar de relatie tussen

mensen en dingen en internationale bekendheid verwierf met haar object-performance *Black Ball*.² De lectoraten traden op als financieringspartners en deels als gastredactie, een experimentele samenwerking met een grote kans van slagen door de onmiskenbare gemeenschappelijke belangen met betrekking tot kennisproductie over kunst en het publieke domein, die zich in de huidige door markt-denken en populisme getekende Nederlandse samenleving des te scherper aftekenen.

Dingpolitiek, het onderwerp van *Open* 24, lijkt ook enigszins afwijkend van voorgaande thema's. Het betreft geen dringende politieke, sociale of culturele trend, zoals populisme, mobiliteit, postprivacy of transparantie, maar eerder een aan de techniekfilosofie en 'object orientated philosophy' gerelateerde school van denken, een methodologie om de sociale werkelijkheid en democratie te onderzoeken. Precies daarin ligt ook het belang voor *Open*: Dingpolitiek gaat in hoge mate over processen van democratische openbaarheid en openbaarmaking in de netwerksamenlevingen en de rol van *issues*, objecten en kunst daarin. Hieraan ten grondslag ligt *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, een tentoonstelling en boekwerk uit 2005 van Bruno Latour en Peter Weibel. Vanuit de premisse dat de parlementaire democratie in de

geglobaliseerde samenlevingen onder druk staat, vroegen zij zich af hoe een democratische politiek beter kan functioneren en wat de rol van de kunsten daarin is. Dingpolitiek heeft dus een politiek-filosofische dimensie waarin bijvoorbeeld macht onderzocht wordt als een effect van netwerken van verbindingen en interacties tussen mensen en dingen, en ruimte wordt gegeven aan dingen en kwesties die zelden gerepresenteerd worden als het over democratie gaat.

In deze *Open* gaat het over wat een ding als kunst doet in democratie, hoe kunst publiek maakt en een ding is dat interacteert met andere dingen en mensen en deze beïnvloedt. 'De benadering van Latour maakt het mogelijk de opposities en dualismen te vermijden die het debat over de kunsten in het publiek domein vaak verlammen en kan voorbij gaan aan onderscheidingen als toegepast en autonoom,' benadrukken Boomgaard en Peters. Zoals Doruff vraagt: 'Wat is er gebeurd sinds Latour en Weibel hun tentoonstelling en catalogus publiek maakten? Als publieken van belang zijn, valt er dan een tendens te bespeuren naar een ecologie van praktijken die uitkristalliseren in een duurzaam verschil tussen de wetenschappen en de kunsten?'

Open 24 omvat een introductie in de actuele dingpolitiek en beschouwingen over kunst en publieke ruimte door een 'dingpolitieke' lens, zoals het essay van Peter Peters en Ruth Benschop, waarin het roemruchte publieke kunstwerk *Tilted Arc* van Richard Serra opnieuw overdacht wordt, of de tekst van Peter-Paul Verbeek over hoe kunst

kan ingaan op de politieke rol der dingen – en impliciet het artikel van Mariska van den Berg over artistieke praktijken voor de stad. De bijdragen tonen tevens nieuwe perspectieven op de publieke en democratiserende werking van kunst. Het 'kunstding' brengt onzekerheid terug in politieke systemen en kan zo een 'democratische autonomie' bevorderen, poneert Pascal Gielen in de column.

De introducerende essays van Boomgaard en Doruff laten goed zien hoe Dingpolitiek zowel handvaten voor de praktijk biedt als aanzet tot meer abstracte, filosofische bespiegelingen. In de essays van Noortje Marres en Fiona Candlin, die vanuit verschillende invalshoeken beide gaan over de politiek van technologie, dingen en *issues*, komen deze kwaliteiten samen. De door Pieter Lemmens geïntroduceerde tekst 'Interobjectiviteit en Transindividuatie' van Bernard Stiegler is vooral een rijk experimenteel denken over onze technische conditie ten tijde van het hyperkapitalisme.

Hoe vanuit een besef van 'relationele dingheid' kunst gemaakt en onderzocht kan worden, komt tot uitdrukking in de bijdrage van Yvonne Dröge Wendel en haar Object Research Lab, met tekst van Sher Doruff en Maartje Hoogsteijns.

Rest mij om SKOR en NAI Uitgevers te bedanken voor de samenwerking van 2004-2012, en ook de auteurs en lezers en iedereen die *Open* mogelijk heeft gemaakt. Hopelijk vinden we elkaar terug bij *Open*!

Mariska van den Berg

De stad als podium

In veel praktijken van kunstenaars en vormgevers die zich bezighouden met de stedelijke openbare ruimte staat engagement met het publieke centraal. Kunsthistorica Mariska van den Berg analyseert een drietal voorbeelden die onderzoeken hoe het disfunctioneren van publieke ruimten in de stad een halt kan worden toegeroepen en hoe een nieuwe invulling kan worden gegeven aan de verhouding tussen burger en overheid.

Deze tekst komt voort uit een onderzoek naar toe-eigening en publiek domein dat is ondersteund door het (voormalige) Fonds BKVB. Voor meer info: www.bottom-up-city.com

Tegen de hoofdstroom van commercialisering, privatisering en regulering van de stedelijke ruimte in, worden steeds vaker door kunstenaars, architecten en vormgevers initiatieven genomen tot het creëren van publieke plekken, waarin afwijkende vormen van gebruik gestalte krijgen en waarin kritiek doorklinkt op de gangbare praktijk van stedelijke ontwikkeling. Wat is de betekenis van deze initiatieven voor de stad? Wat zijn de achterliggende opvattingen over stedelijke openbaarheid? Op welke manieren krijgt het publieke vorm? En (hoe) lukt het om invloed uit te oefenen op de gangbare praktijk en de politiek die de ontwikkeling van de hedendaagse stad sturen? Aan de hand van analyses van het *Hustadt Project* van Apolonija Šušteršič in Bochum, *Freehouse* van Jeanne van Heeswijk in de Afrikaanderwijk in Rotterdam, van twee projecten van KUNST-rePUBLIK uit Berlijn, te weten *Skulpturenpark Berlin Zentrum* en *Zentrum für Kunst und Urbanistik (ZKU)*, alsmede van het kennisplatform *Tussentijd in Ontwikkeling* van Sabrina Lindemann e.a., wordt hieronder geprobeerd antwoorden te vinden op deze vragen.

Hustadt Project

In september 2008 verhuist architect en beeldend kunstenaar Apolonija Šušteršič naar het Noordduitse stadje Bochum, waar zij binnen een programma voor stedelijke vernieuwing is gevraagd een voorstel te doen voor een kunstproject op een van de grote pleinen in Hustadt, gelegen in een in de late jaren zestig gebouwde uitbreidingswijk van Bochum. Deze wijk bestaat uit modernistische woontorens en bungalows in het groen, en terwijl tijdens de bouw nog werd gesproken over *Utopia*, kampt de wijk in 2008 met problemen die worden toegeschreven aan een combinatie van een multiculturele bevolkingsamenstelling, hoge werkloosheid en leegstand.

Wat start als een participatief kunstproject, ontwikkelt zich al snel tot een vorm van lokale zelforganisatie waarbij bewoners, activisten en sociaal-maatschappelijke organisaties betrokken zijn, en de herstructurering van de wijk onderwerp is. In reactie op het afgebakende bestuurlijke proces waarbinnen de verbetering van de wijk vorm moet krijgen, stelt Šušteršič zich ten doel de voorwaarden te creëren voor daadwerkelijke deelname en zeggenschap van de bewoners. Direct na aankomst – ze blijft drie jaar in Hustadt wonen – organiseert ze een workshop waarin ze bewoners uitnodigt na te denken over de geschiedenis, de huidige situatie en de toekomst van het plein. In die eerste inventarisatie komt vooral naar voren dat er behoefte is aan levendigheid. Hiertoe start Šušteršič met de

Door bewoners en betrokkenen georganiseerde bouw van het paviljoen in samenwerking met het actieteam.

Filmprogramma

bouw van een tijdelijk paviljoen binnen de dragers van de oude pergola. In combinatie met een paar eenvoudige *tools*, zoals tafels en een aanplakbord, ontstaat een plek die prompt in gebruik wordt genomen door verschillende groepen, voor feestjes en bijeenkomsten van de vele verenigingen. Daarnaast onderzoekt en programmeert Šušteršič het tijdelijke paviljoen zelf. Gedurende twee jaar wordt geëxperimenteerd met uiteenlopende vormen van informeel en artistiek gebruik, met als resultaat een open platform waaromheen zich nieuwe verbanden en (incidentele) groepen vormen.

Hoewel de activiteiten niet worden tegengewerkt, stellen de stadsbestuurders de betrokkenheid van activisten bij de herstructurering van de wijk niet op prijs. Ook laat een officiële reactie op het inmiddels voorliggende schetsontwerp van Šušteršič voor een nieuw te bouwen paviljoen lang op zich wachten. Intussen ontwikkelt het plein, dat voorheen vooral als doorgangsgebied functioneerde, zich echter tot een verblijfsplek die ruimte biedt aan bewoners die bovendien bereid blijken bij te dragen aan de organisatie ervan. Wat de officiële instanties niet was gelukt, lukt nu wel: door deze niet-institutionele en informele aanpak worden vele bewonersgroepen bereikt en ontstaat een precair sociaal weefsel waarbinnen zij zich thuis beginnen te voelen.

Inmiddels heeft zich een kerngroep gevormd die alsnog mee wil praten over de herinrichting van het plein, met het paviljoen als integraal onderdeel. Hiermee is parallel aan het officiële planningsproces een alternatief voorstel ontstaan waar ook de door de stad aangewezen landschapsarchitect oren naar heeft. Dit voorstel, dat de gebruikswaarde van de leefomgeving voorop stelt, staat haaks op de *top-down* aanpak, ingegeven door het op waarde houden van het vastgoed. De officiële reactie luidt dat de inspraak al heeft plaatsgevonden en er geen geld is. In werkelijkheid ontbreekt het aan politieke wil.

Šušteršič en de bewoners slagen erin zelf fondsen te werven voor de bouw van het paviljoen en krijgen uiteindelijk instemming van de officiële instanties. Deze fondsen worden noodgedwongen – de plek behoort hen uiteindelijk niet ‘echt’ toe – via een omslachtige weg aan de stad geschonken. Vanwege het krappe budget bouwen ze zelf het paviljoen. Maar voorafgaand dienden alle betrokkenen zich schriftelijk te committeren aan het toekomstige beheer. In september 2011 wordt het feestelijk geopend.

Freehouse

Ook het project *Freehouse* in Rotterdam van kunstenaar Jeanne van Heeswijk kenmerkt zich door het zoeken naar een democratische en inclusieve openbare ruimte, waar verschillende culturele groepen zichtbaar worden en bovendien actief deelnemen aan de vormgeving ervan. Van Heeswijk nam zelf het initiatief als reactie op de officiële analyse van de malaise in de Afrikaanderwijk en op de aanpak gericht op hygiëne en veiligheid van de niet goed functionerende centraal gelegen markt. Zij ziet de markt niet als een probleem maar juist als aangrijpingspunt voor de opbloei van de wijk. Ze gaat uit van wat er in de buurt al wordt gemaakt en wat er aan talenten sluimert. Ook spreekt ze de bewoners niet aan als consument, maar biedt hen een perspectief als producent. De geformaliseerde markt met strenge regels ten aanzien van het ter plekke bereiden en verkopen van voedsel bood daarvoor nauwelijks mogelijkheden. Het lukt Van Heeswijk om de regels versoepeld te krijgen. Zo kan de als experiment opgezette mobiele keuken van *Freehouse* uitgroeien tot de *Wijkkeuken van Zuid*. En ook het naaiatelier, dat inmiddels een podium biedt aan de vaardigheden van tot coupeuses opgeleide Marokkaanse vrouwen, professionaliseert. Er ontstaat nieuw ondernemerschap in het teken van ‘lokaal ambacht’ dat bovendien de openbare ruimte diverser maakt.

Door op de markt ruimte te bieden aan verschillende en vooral levende eetculturen, ontstaat een vorm van toe-eigening van de publieke ruimte. Daarmee verliest deze haar schijnbare neutraliteit en wordt in de optiek van Van Heeswijk het gevoel van ‘er thuis horen’ bevorderd. Hierbij moet toe-eigening niet begrepen worden als het annexeren van de fysieke ruimte, maar als het subjectiveren van de openbare ruimte door zichtbaar te maken wat door de heersende consensus – in dit geval het streven naar een schone, veilige en beheersbare markt – wordt uitgesloten. Het expliciet maken van verscheidenheid en van verschillende belangen, manifesteert een maatschappelijk leven dat veel diverser is dan het zoeken naar de gemene deler, en dat is precies waar *Freehouse* op uit is.

Onttrekken aan het gangbare

Net als Apolonija Šušteršič heeft Jeanne Van Heeswijk wortels in *community art* en *collaborative art practices*, praktijken die in de afgelopen jaren onder vuur liggen. In het manifest *Too Active to Act* (2010) formuleren Gideon Boie en Matthias Pauwels (BAVO) scherpe

Jeanne van Heeswijk, *Freehouse*, Afrikaanderwijk Rotterdam.
De markt van morgen, tekening Marcel van der Meijs

Ontwerp marktkraam Dré Wapenaar. Foto Tamar de Kemp

kritiek op dergelijke sociaal geëngageerde kunstpraktijken in Nederland.¹ Ze schetsen een beeld van kunstenaars die interveniëren in maatschappelijke processen als gevolg van de herstructurering van probleemwijken en die de erosie van de publieke ruimte proberen tegen te gaan, maar die verzuimen het sociale falen van de onderliggende neoliberale politiek ter discussie te stellen, daarop geen kritiek leveren en evenmin alternatieven aandragen. BAVO voert welwillende kunstenaars ten tonele die hun tanden niet durven te laten zien. Apolonija Šušteršič wist zich echter te onttrekken aan het geïnstrumentaliseerde kader van haar opdracht en zowel zij als Jeanne van Heeswijk konden naar eigen inzicht en in samenwerking met nieuw gevormde groepen invulling geven aan hun projecten. Šušteršič slaagde hier zelfs in ondanks een conflict met de opdrachtgever.

In recent onderzoek naar burgerinitiatieven (die door de overheid ondersteund worden) klinkt de kritiek door dat die te eenzijdig gericht zijn op 'meedoen' in de zin van sociale participatie, terwijl meepraten of meebeslissen over fundamentele democratische zaken als de besluitvorming over de buurt of de inrichting van de openbare ruimte nauwelijks aan de orde is.² Door dit gebrek aan politieke participatie wordt de kans gemist de 'democratische leegte' op te vullen.³ In het *Hustadt Project* en in *Freehouse* wordt echter overtuigend vormgegeven aan zeggenschap van onderop, waarbij het aanzetten tot sociale participatie niet op zichzelf staat maar de basis is waarop nieuwe politieke actoren worden geformeerd. In *Hustadt* wisten de bewoners een democratisering van de gebiedsontwikkeling te bewerkstelligen, en in *Freehouse* zijn zij naast de deelgemeente en de woningbouwcorporatie uitgegroeid tot een serieuze partij bij de verdere ontwikkeling van het gebied.

Al in 2002 pleitte Miwon Kwon in haar boek over *site-specific art* voor artistieke praktijken die nieuwe vormen van collectiviteit en *belonging* (zich thuis voelen in verbondenheid met de omgeving) voorstellen en uittesten.⁴ Zij ging daarbij in op de homogenisering van steden die leidt tot het verdwijnen van het lokale, de zogenaamde *disappearance of site*. De problemen van de moderniteit

1. BAVO, *Too Active to Act. Cultureel Activisme na het einde van de geschiedenis* (Amsterdam: Valiz Publishers, 2011).

2. Evelien Tonkens en Imrat Verhoeven, *Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid. Een onderzoek naar bewonersinitiatieven in de Amsterdamse wijkaanpak*, Uva | Stichting Actief burgerschap, oktober 2011; I. Verhoeven en M. Oude Vrielink, 'De stille ideologie van de doe-democratie', in: C. Montfoort, A. Michels en W. van Dooren (red.), *Stille ideologie* (Den Haag: Lemma (nog te verschijnen)).

3. Mandy Ridderhof de Wilde, *Bewonersinitiatieven in de Vogelaarwijk: de Helling*, maart 2010, uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks.

4. Miwon Kwon, *One Place after Another: Site-Specific Art and Locational Identity* (Cambridge/Mass.: MIT Press, 2002).

KUNSTrePUBLIK, *Skulpturenpark*, Berlijn.

Harry Sachs en Daniel Seiple, Billboard. Copyright de kunstenaars

Landreform wagen. Foto KUNSTrePUBLIK

waaraan Kwon refereert – het verlies van gemeenschapsbanden en de ‘menselijke maat’, resulterend in ontworteling en vervreemding – leiden tot een toenemend verlangen naar veiligheid en controle in de hedendaagse steden, en dat is sindsdien bepaald niet minder geworden. De projecten van Šušteršič en Van Heeswijk laten overtuigend zien hoe nieuwe vormen van **gemeenschappelijkheid** en *belonging* kunnen worden ontwikkeld en beproefd.⁵

5. Zie ook: Mark Schuilenburg, 'Het recht op terroir. Plaats en identiteit in tijden van immigratie en globalisering', in: *Open. Cahier over kunst en het publiek domein*, nr. 21 (Rotterdam: NAi Uitgevers i.s.m. SKOR, 2011).

Skulpturenpark Berlin Zentrum en ZKU

Ook bij *Skulpturenpark Berlin Zentrum* vormt aanwezigheid in de openbare ruimte de opstap voor deelname aan het publieke debat, maar anders dan bij Van Heeswijk en Šušteršič ligt hier autonome kunstproductie aan de basis.

Matthias Einhoff, Philip Horst, Markus Lohmann, Harry Sachs en Daniel Seiple richten in maart 2006 het kunstenaarscollectief KUNSTrePUBLIK op om in november van hetzelfde jaar *Skulpturenpark* te openen op een stuk land aan de voet van het voormalig Modezentrum waarin hun ateliers gevestigd zijn. Het terrein ligt op de grens van Mitte en Kreuzberg en maakt tot de val van de muur deel uit van de gemilitariseerde zone tussen Oost en West. In 2006 is het een ruim bemeten *urban void* van vijf hectare die dan al twintig jaar braak ligt.

KUNSTrePUBLIK stelt het omheinde terrein open en schept de voorwaarde voor artistiek experiment. Gedurende drie jaar wordt een programma gemaakt in thematische series waarvan de eerste in het teken staan van het exploreren van de historische, sociale en fysieke omstandigheden ter plekke. De uitgenodigde kunstenaars creëren situaties en beelden die aanleiding geven de betekenis van de plek steeds opnieuw te interpreteren en ter discussie te stellen. *Skulpturenpark* ontwikkelt zich tot een vrij toegankelijk stedelijk podium waar kunstprojecten andere manieren van kijken en *tools* introduceren om een plek als deze te belichten en te begrijpen.

Door de voortdurende betrokkenheid bij het terrein raakt het collectief bovendien steeds meer ingevoerd in de praktijk en de politiek van de stedelijke ontwikkeling in Berlijn waar eigendom, investeringen en speculatie richtinggevend zijn. In september 2007 wordt het voormalige Modezentrum verkocht aan een buitenlandse investeerder. Als zich vervolgens ook voor het resterende terrein nieuwe kopers aandienen, schrijft de stad een besloten prijsvraag uit onder

vier gerenommeerde architectenbureaus voor de ontwikkeling van het gebied.

KUNSTrePUBLIK kondigt 'Landreform' aan, een programma omtrent eigendom en gebruiksrecht, en slaagt er vervolgens in om als vijfde partij te worden toegelaten tot de prijsvraag. Tijdens zogenaamde *User Days* wordt met omwonenden en geïnteresseerde professionals een voorstel ontwikkeld waarin de waarde van 'Negativraum' centraal staat – lege plekken als (tijdelijke) gebruiksplek voor alle bewoners. Het is een onomwonden pleidooi voor een meer open vorm van stedelijke ontwikkeling.

De verkoop van het terrein aan de hoogste bidder betekent het einde van een programma dat heeft bijgedragen aan een boeiende diversiteit ter plekke door andersoortige 'ruimten' en tegengeluiden te produceren. Maar het betekent niet het einde van de ambitie van KUNSTrePUBLIK om een andere lijn van denken te introduceren in de praktijk van stedelijke planning. Als Berlijn kort daarop een oproep doet voor voorstellen voor hergebruik van een voormalig goederenstation in Moabit, dient KUNSTrePUBLIK een plan in voor een onafhankelijk centrum voor artistieke productie en onderzoek op het raakvlak van kunst en stedelijke ontwikkeling. Uit tachtig inzendingen wordt het *Zentrum für Kunst und Urbanistik* gekozen. Het collectief kan nu een organisatie opbouwen, die autonome artistieke productie en onderzoek combineert met *residencies*, en een intensief publiek programma over nieuwe vormen van stedelijke ontwikkeling.

In dezelfde periode besluit ook de Nederlandse kunstenaar en *urban curator* Sabrina Lindemann in het verlengde van haar jarenlange praktijk in de openbare ruimte een kennisplatform op te richten. Op basis van haar ruime ervaring met grootschalige stedelijke vernieuwingsprocessen, bepleit ook zij een vorm van *open-source* stedelijke ontwikkeling, middels een flexibel organisch planningsproces zonder eindbeeld, met oog voor kwaliteiten en mogelijkheden ter plekke. Met de architect Iris Schutten en het bureau Rietveld Landscape richt ze het kennisplatform *Tussentijd in Ontwikkeling* op dat pleit voor tijdelijke invulling van leegstaande gebouwen en braakliggende terreinen als een vitale strategie voor stedelijke ontwikkeling.

Nieuwe strategieën

Het ZKU en het kennisplatform delen het streven naar invloed op het gangbare denken over stedelijke ontwikkeling. Naast hun praktijken

in de openbare ruimte voorzien de organisaties in netwerken en bieden ze ruimte voor deelname aan het publieke debat. Na jarenlang vooral ad hoc en tactisch te hebben geopereerd binnen de gegeven omstandigheden, kunnen nu meer strategische manieren van handelen ontwikkeld worden. Deze beperken zich niet tot reageren, maar scheppen de condities om actief het voortouw te nemen en een andersoortige visie te formuleren, deze te onderzoeken en op de maatschappelijke agenda te krijgen.

In deze uiteenlopende 'marginale' culturele praktijken wordt de betekenis van publiek domein in de stad actief uitgedragen en andersoortige invullingen van openbaarheid, die worden gedragen door nieuwe 'publieken', krijgen in deze uiteenlopende, maar vooralsnog 'marginale' praktijken vorm. Deze initiatieven zijn schatplichtig aan ideeën die al in 1968 in het essay 'The Right to the City' omschreven zijn door theoreticus Henri Lefebvre en waarin wordt gepleit voor een stedelijke ontwikkeling waarbij de gebruikswaarde minstens zo belangrijk is als de economische waarde.⁶ Het onderscheid tussen 'wonen' en 'bewonen' speelt hierbij een prominente rol: het zich vestigen (huisvesten) van stedelingen is één ding; een omgeving 'bewonen' door zich die actief eigen te maken en zich ermee te verbinden, is een tweede. Zoals ook Lefebvre beschrijft spelen deze nieuwe praktijken met de vraag aan wie de stad toebehoort. Er tekent zich een vorm van *ownership* af dat niet wordt gelegitimeerd door economisch of juridisch eigendom, maar dat voortkomt uit het nemen van zorg en verantwoordelijkheid. Een gevoelsmatig eigenaarschap op basis van betrokkenheid, dat een bijzonder constructieve bijdrage weet te leveren aan de publieke dimensie van de betreffende gebieden. Deze projecten zijn daarmee veel meer dan kleinschalige proeftuinen voor stedelijke ontwikkeling van onderop. Ze geven niet alleen richting aan de discussie over zeggenschap en *ownership* in het kader van stedelijke ontwikkeling, maar doen ook een voorzet voor een nieuwe relatie tussen burger en overheid.

6. Henri Lefebvre, 'The Right to the City' (1968). Herpublicatie in: idem, *Writing on Cities* (Oxford: Blackwell Publishing, 1996), p. 158.

Voor meer informatie over de hierboven genoemde projecten, zie: hustadtproject.blogspot.nl/p/about.html
www.freehouse.nl/freehouse/
www.skulpturenpark.org/
www.kunstrepublik.de/
www.zku-berlin.org/
www.linkedin.com/groups/Nieuw-opgericht-Kennisplatform-Tussentijd-in-1863584.S.56060373
rietveldlandscape.nl/en/news/555
www.optrektransvaal.nl/